

Mapování vztahů mezi dětmi v mateřské škole za pomoci sociometrie

Eva Bilíková

Bakalářská práce
2015

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta humanitních studií

Ústav školní pedagogiky

akademický rok: 2014/2015

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Eva Bilíková**

Osobní číslo: **H12373**

Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**

Studijní obor: **Učitelství pro mateřské školy**

Forma studia: **prezenční**

Téma práce: **Mapování vztahů mezi dětmi v mateřské škole za pomoci sociometrie**

Zásady pro vypracování:

Vymezení teoretických východisek o sociometrii, klimatu třídy, sociometrické matici, sociometrickém dotazníku.

Příprava metodiky empirické části, zpracování projektu šetření, stanovení cílů a problémů výzkumného šetření.

Realizace kvantitativně orientovaného výzkumného šetření pomocí sociometrického dotazníku.

Zpracování a vyhodnocení získaných dat, včetně jejich interpretace.

Prezentace výsledku výzkumu, jejich shrnutí a doporučení pro praxi mateřských škol.

Rozsah bakalářské práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

ČAPEK, Robert. Třídní klima a školní klima. 1. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2742-4

GAVORA, Peter. Úvod do pedagogického výzkumu. 2., rozš. české vyd. Brno: Paido, 2010, 261 s. ISBN 978-80-7315-185-0.

CHRÁSKA, Miroslav. Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu. Vydání 1. Praha: Grada Publishing, 2007, 265 s. ISBN 978-80-247-1369-4.

MUSIL, Jiří V a Marcela MUSILOVÁ. Sociografie - milieusociogram: v sociálně pedagogické a psychologické diagnostice: metodická příručka nejen pro mimoškolní výchovu 3. 1. vyd. Olomouc: Psychologická a výchovná poradna, 2008, 184 s. ISBN 978-80-903449-5-2.

PETRUSEK, Miloslav. Sociometrie: teorie, metoda, techniky. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1969, 262 s.

VYKOPALOVÁ, Hana. Sociální klima školní třídy a možnosti jeho ovlivňování. Vyd. 1. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého v Olomouci, 1992, 58 s. ISBN 80-706-7161-0.

Vedoucí bakalářské práce: **prof. PhDr. Miroslav Chráska, CSc.**
Ústav školní pedagogiky

Datum zadání bakalářské práce: **22. ledna 2015**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2015**

Ve Zlíně dne 22. ledna 2015

doc. Ing. Anežka Lengálová, Ph.D.
děkanka

doc. PaedDr. Adriana Wiegerová, PhD
ředitelka ústavu

PROHLÁŠENÍ AUTORA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním bakalářské práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby ¹⁾;
- beru na vědomí, že bakalářská práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k nahlédnutí;
- na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3 ²⁾;
- podle § 60 ³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 ³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – bakalářskou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování bakalářské práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky bakalářské práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné;
- na bakalářské práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

Ve Zlíně 24.2.2015

Dan Hrbáč

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací:

(1) Vysoká škola nevydělečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlázení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.

(3) Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:

(3) Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacího zařízení (školní dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst.

3). Odpírá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.

(2) Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užít či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jím dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlédne k výši výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

ABSTRAKT

V bakalářské práci jsem se zaměřila na mapování vztahů mezi dětmi v mateřské škole za pomoci sociometrie. V první kapitole je vymezen pojem sociometrie, historie tohoto pojmu a údaje o jejím zakladateli. V druhé kapitole jsou vysvětleny sociometrické techniky. Poslední kapitola se zabývá sociálními skupinami a jejich typologií.

V praktické části jsou zmapovány neformální vztahy mezi dětmi v mateřské škole Zlínského kraje, jejich sympatie, antipatie a struktura třídy.

Klíčová slova:

Sociometrie

Sociometrický test

Sociometrická matice

Sociogramy

Sociální skupina

Sociální role

ABSTRACT

In the thesis, I focused on mapping relationships between children in kindergarten using sociometry. The first chapter defines the concept of sociometry, the history of the concept and details of its founders. The second chapter explains the sociometric techniques. The last chapter is about deals with social groups and their typologies.

In the practical part are mapped informal relationships between children in kindergarten Zlin-Region, their likes, dislikes and class structure.

Keywords:

Sociometry

Sociometric test

Sociometric matrix

Sociogram

Social group

Social role

Chtěla bych poděkovat svému vedoucímu bakalářské práce panu prof. PhDr. Miroslavu Chráskovi, CSc za odborné vedení a cenné rady, které mi pomohly při vypracování této práce.

Dále mé poděkování patří mateřské škole ve Zlínském kraji, ve které jsem měla možnost vypracovat výzkumnou část práce.

Prohlašuji, že odevzdaná verze bakalářské práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

Motto:

„Jsou to vztahy mezi lidmi, jež dávají životu cenu“.

(Wilhelm Von Humboldt)

OBSAH

ÚVOD.....	10
I TEORETICKÁ ČÁST.....	11
1 SOCIOMETRIE.....	12
1.1 POJEM SOCIOMETRIE	12
1.2 HISTORIE.....	13
1.2.1 Jakob Levy Moreno.....	13
2 SOCIOMETRICKÉ TECHNIKY	15
2.1 SOCIOMETRICKÉ TEST	15
2.2 SOCIOMETRICKÉ MATICE.....	16
2.3 SOCIOGRAMY	17
2.3.1 Kruhový sociogram.....	17
2.3.2 Terčový sociogram.....	17
2.3.3 Hierarchický osový sociogram.....	18
2.3.4 Individuální sociogram.....	18
2.3.5 Dvojměrný neboli kovariační sociogram.....	18
2.4 SOCIOMETRICKÉ INDEXY	19
3 SOCIÁLNÍ SKUPINY	20
3.1 POJEM SOCIÁLNÍ SKUPINA	20
3.2 TYPOLOGIE SOCIÁLNÍCH SKUPIN	22
3.2.1 Malé a velké sociální skupiny.....	22
3.2.2 Spontánní a záměrné skupiny.....	22
3.2.3 Primární a sekundární skupiny.....	23
3.2.4 Trvalé a situační skupiny	23
3.2.5 Dobrovolné a povinné skupiny	23
3.2.6 Otevřené a uzavřené skupiny	24
3.2.7 Členské a referenční skupiny	24
3.3 SKUPINOVÁ STRUKTURA	24
II PRAKTICKÁ ČÁST	26
4 METODOLOGIE VÝZKUMU.....	27
4.1 VÝZKUMNÝ VZOREK	27
4.2 METODY SBĚRU A ANALÝZY DAT	27
4.3 REALIZACE VÝZKUMU	28
5 VÝSLEDKY VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ	30
5.1 VÝSLEDKY ZÍSKANÉ PŘI ŠETŘENÍ	31
5.1.1 Sociometrický test.....	33
5.1.2 Sociometrická matice	35
5.1.3 Sociogramy	37
ZÁVĚR	44
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	45
SEZNAM OBRÁZKŮ	47
SEZNAM PŘÍLOH.....	48

ÚVOD

Tato závěrečná práce se zabývá mapováním vztahů mezi dětmi v mateřské škole za pomoci sociometrie. Myslím si, že sociometrie je zajímavým a velice prospěšným evaluačním nástrojem. Sociometrie byla pro mne pojmem dosud neznámým, tudíž jsem byla o to více překvapena, co všechno se pod tímto slovem nachází. Jsem ráda, že jsem obohatila své znalosti právě o tuto výzkumnou metodu, která mi bude sloužit i v budoucnu v profesi učitelky mateřské školy. Pro výzkum k této práci jsem si vybrala třídu mateřské školy ve Zlínském kraji, ve které jsem vykonávala čtyřtýdenní souvislou praxi, tudíž děti pro mne nebyly neznámé, čímž se mi více otevřely a já si mohla své výsledky srovnat s tím, co jsem měla vypořizované z praxe.

Díky sociometrii mohou pedagogové proniknout více do vztahů, které jsou v dané sociální skupině. Výsledky také mohou sloužit k prevenci či odhalení šikany. Pedagogovi se tato metoda může také hodit, pokud chce zefektivnit výuku či vtáhnout izolované jedince mezi oblíbené. Myslím si, že pokud pedagog bude tuto metodu využívat pravidelně, dozví se velice zajímavé výsledky šetření. Tyto výsledky lze využít i jako diagnostický prostředek. Takových prostředků je samozřejmě více, ale podle mého názoru je sociometrie velice vhodnou metodou do mateřské školy, jelikož malé děti se nebojí říci i negativní výběr, což v pozdějším věku bývá pro děti složitější a mívají zábrany.

Přínos této práce by měl být pro všechny, kteří o této metodě a problematice neslyšeli či o ní ví málo. Cílem je seznámení, jak se samotnou sociometrií, ale také s pojmy, které jsou s ní úzce spojeny.

Závěrečná práce je rozdělena do několika částí. První část se věnuje teoretickému vymezení. První kapitola z této části se věnuje pojmu sociometrie, historii tohoto pojmu a jejímu zakladateli J. L. Morenovi. Druhá kapitola podrobně popisuje všechny možné sociometrické techniky. Od sociometrického testu, přes sociometrickou matici, typy sociogramů až po sociometrické indexy. Poslední kapitola této části pojednává o sociálních skupinách a jejich typologii.

V praktické části se věnuji vztahům v malé sociální skupině, respektive třídě v mateřské škole ve Zlínském kraji. Sleduji, které dítě je ve třídě více oblíbené, které nikoliv. Sleduji sympatie, antipatie, lhostejnost, či role dětí ve třídě.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 SOCIOMETRIE

V následujících kapitolách bude vysvětlen pojem sociometrie a její historické mezníky, jelikož celá bakalářská práce pojednává o této metodě. Proto jsem vybrala několik definic, aby pojem byl co nejvíce zmapovaný. Dále vzpomenu i na autora Jacoba Levy Morena stručným životopisem.

1.1 Pojem sociometrie

Sociometrie se zabývá zkoumáním neformálních vztahů mezi jedinci v sociální skupině. Je to soubor výzkumných metod, které slouží k odhalení, charakteristice a rozboru interpersonálních vztahů (Chráška, 2007, s. 208).

Sociometrie vznikla složením slov socius a metrum, což se dá přeložit jako sociální měření. Touto metodou se zabývají sociometrikové. Jeden z nich Ake Bjerstedt definoval sociometrii takto „ *Sociometrii se rozumí měření jakéhokoliv druhu mezilidských (interhuman) a meziživočišných (interanimal) vztahů s primárním zaměřením na současné zkoumání mezilidských preferenčních situací za pomoci víceméně specifických metod subjektivní výpovědi.* “ (Musil, 2003, s. 16-17)

Sociometrické šetření pomáhá učitelům přiblížit neformální vztahy, které se vyskytují ve skupině. Pedagog si může lépe povšimnout organizace ve třídě, volit techniky výuky tak, aby byli co nejprospěšnější, a také může sledovat vývoj vztahů opakovaným sociometrickým šetřením (Řezáč, 1998, s. 234).

Sociometrii můžeme datovat už do let 1905-1925. Do Ameriky se tato věda šíří od roku 1941 (Evans, 1962, s. 24).

Jacob Levy Moreno určil věkovou hranici pro získání sociometrických údajů na 20. až 28. měsíc věku dítěte (Petrusek, 2003, s. 227).

O pojmu sociometrie její zakladatel J. L. Moreno poprvé mluví ve své knize „Who shall survive“. Tato kniha byla publikována v roce 1934 (Janoušek, 1986).

V dnešní době vznikají různé obnovy sociometrie. Známa metoda je například „Hádej kdo?“ z anglického „Guess who?“. Tato metoda pracuje také na principu otázek, ale na rozdíl od sociometrie se otázky více týkají osobnostních rysů. Příkladem otázky může být „kdo je ve skupině nejvíce zábavný/ chytrý“ apod (Nakonečný, 1995, s. 73).

Sociometrii řadíme k metodám kvantitativního výzkumu. Takto orientovaný výzkum můžeme definovat jako záměrnou činnost, která zkoumá hypotézy mezi pedagogickými jevy (Průcha, 2009, s. 813).

1.2 Historie

Zakladatelem sociometrie je Jakob Levy Moreno. První verze byla aktuální v letech 1915-1923. Ta byla několikrát změněna a upravena. Pojem byl poprvé uveden v dopise, který byl adresován rakouskému ministrovi vnitra (Řezáč, 1998, s. 234).

J. L. Moreno zahrnul sociometrii do badatelských přístupů, neboli do sociální mikroskopie. Tato metoda byla vymyšlena kvůli skupinové psychoterapii, jelikož Moreno neměl k dispozici žádnou metodu, o kterou by se mohl opřít v oblasti zkoumání skupin. Podle jeho slov měla být sociometrie taková metoda, která nebude pouze teorií, ale bude spíše praktická a užitečná pro malé sociální skupiny. Podle Morena se terapie skládá ze tří faktorů. Prvním z nich je medicína, druhým sociologie a posledním je náboženství (Musil, 2003, s. 28-30).

Systém J. L. Morena uvádí jako hlavní pojem socionomii, což je synonymum pro pojem sociologie. Socionomii dělí na tři části- sociodynamiku, sociometrii a sociatrii. Sociodynamika zkoumá strukturu skupiny a sociatrie se zabývá léčbou. Každá tato část využívá jiné techniky. Sociodynamika využívá hraní rolí, sociometrie má k dispozici sociometrický test a sociatrie využívá psychoterapii, psychodrama a sociodrama. Morenova sociometrie zaznamenala mnoho změn, týkajících se jak sociometrického testu a jeho znění, grafických znázornění, neboli sociogramů (Musil, 2003, s. 32-33, 136).

1.2.1 Jakob Levy Moreno

Jakob Levy Moreno se narodil v roce 1889 v Bukurešti a zemřel v roce 1974. Ve Vídni se dal na studia v oboru medicíny a psychiatrie. Když mu bylo 20 let, začal v parku zkoušet se skupinkami dětí divadlo bez předchozí přípravy. Poté tyto pokusy zkoušel i s prostitutkami a uprchlíky. Moreno založil i divadlo, kde se jen improvizovalo. Do divadelních her jsou zapojeni nejen herci, ale také diváci. Nejdříve v tom viděl pouze umění, později přechází do fáze terapie. V USA následně tento přístup zdokonaluje, a vytváří metodu psychodramatu. Kde účinkuje pacient či skupina pacientů a psychodramatický tým. Pacient divadlem sděluje světu své přání, pocity, emoce apod. Kromě psychodramatu je

právě Moreno ten, který vytvořil sociometrické techniky, které se staly důležitou součástí sociální psychologie (Kratochvíl, 2012, s. 233-236).

Moreno ve své knize uvádí, že budoucnost světa závisí na tom, jak se lidstvo vyrovná s pohledy na materialismus. Rozlišuje tři druhy materialismu, a to marxovský materialismus, psychologický materialismus a technologický materialismus. Moreno byl přesvědčen, že právě sociometrie bude řešením budoucnosti (Petrušek, 2011, s. 192).

J. L. Moreno vymyslel pojem sociální atom. Jedná se o to, že člověk není na světě sám a zná spoustu lidí. Vnější stranu atomu tvoří lidé, které my známe, ale oni nás většinou ne, i přesto, že pro nás tyto známosti mají význam. Další část atomu tvoří vzájemné vazby. Tyto vazby, ale pro nás nemají žádný speciální význam. Příkladem může být lékař a pacient. Vnitřní atom je tvořen lidmi, ke kterým máme vztah, ale emoce nemusí být opětovány. Nejdůležitější částí atomu jsou lidé, ke kterým máme pevný vztah. Moreno do atomu zahrnuje i lidi, kteří už bohužel nejsou mezi námi, ale měli jsme je rádi (Petrušek, 2009, s. 150-151).

Sociální atom je sestaven ze všech vztahů mezi jedincem a ostatními lidmi. Tito lidé mají k jedinci v určitý čas nějaký sociální vztah (Petrušek, 2009, s. 37).

2 SOCIOMETRICKÉ TECHNIKY

V následující kapitole budou rozebrány sociometrické techniky. Od těch nejjednodušších po složitější. Tyto sociometrické techniky slouží k zapsání či ke grafickému znázornění výsledků sociometrie.

Některé sociometrické techniky už se prakticky nevyužívají. Jsou to test seznámení, test vzájemného působení, test rolí, test spontánnosti, psychodrama, sociodrama, živé noviny a terapeutický film (Novotná, 2010, s. 94-95).

2.1 Sociometrické test

Sociometrický test či dotazník patří k základním technikám. První test byl použit v roce 1932 v Brooklynu. Slouží nám k zjištění pozitivních a negativních voleb a také k získání informací, který jedinec je pro určitou situaci dobrou volbou a který nikoliv. Test obsahuje jednu či více otázek a může být v písemné podobě, která slouží spíše starším jedincům. Pokud tuto techniku chceme použít pro děti, musíme brát ohled na jejich věk a vyjít jim vstříc. Pomoc nám mohou fotografie dětí či jejich symboly, které mají například na skříňkách (Chráska, 2007, s. 209-210).

Zakladatel J. L. Moreno stanovil několik požadavků, které musí tento test obsahovat.

- musíme mít stanovenou skupinu
- každý člen má neomezený počet voleb
- jasně dané kritérium výběru
- anonymní test
- výsledky sociometrického testu budou mít důsledky
- správné porozumění otázkám (Řezáč, 1998, s. 234).

V praxi se všechny tyto požadavky přísně nedodržují. Neomezený počet voleb bývá často omezený. Pro výzkumníka to znamená sice snadnější vyhodnocení, avšak pro jedince je to omezení (Chráska, 2007, s. 210).

Při konstrukci tohoto testu musíme využívat celkem šest znaků.

- Určení přednostní skupiny
- Stanovení výběrů
- Stanovení kritérií výběrů

- Motivace
- Odhad- domněnka ostatních
- Cíl- zda výsledky budou použity ve skupině či nikoliv (Novotná, 2010, s. 96).

Musil (2003) uvádí L-J sociometrický test. Tento test byl uveden v roce 1960. Název je odvozen z příjmení jeho zakladatelů N. J. Longa a E. Jonesové. L-J test zcela uznává Morenův vzor. Snaží se stanovit určitá kritéria, která se budou dodržovat. Test je vytvořen na základě požadavků učitelů, aby o skupině/ třídě zjistili vše podstatné a potřebné. Autoři dospěli k tomu, že třídní učitel je oprávněná osoba k zadání testu. Test musí být zadán až po určité době, kdy se skupina navzájem zcela zná. Doporučuje se minimálně čtyři týdny po založení skupiny. Dále by test měl být zadán pouze tehdy, když skupina vyžaduje sociometrické šetření (Musil, 2003, s. 136-140).

2.2 Sociometrické matice

Sociometrická matice je grafické znázornění výsledků sociometrického testu. Tyto výsledky jsou zaznamenány v tabulce. V prvním sloupci matice jsou označeni všichni jedinci, v prvním řádku totéž. Postupně zapisujeme kladné volby +, či záporné volby -. Poté co máme všechny volby zapsány, uděláme součet odevzdaných a obdržených voleb (Chráška, 2007, s. 210).

Pokud matici nemáme přehlednou, můžeme ji srovnat tak, abychom dokázali snadno přečíst výsledky. Kolem diagonály bychom měli mít jedince, kteří se volili navzájem, odmítané jedince bychom měli umístit do rohu matice a izolované jedince umístíme do prostřed (Petrusek, 1969, s. 231).

Matice má oproti jiným sociometrickým technikám jednu velkou přednost. Ze sociometrické matice nejlépe vyčteme výsledky sociometrického šetření. V matice je nutno zaznamenat například barevně zvláštní volby ve skupině, ať už vzájemné volby či opačné, kdy jeden vyslal kladnou volbu a druhý zápornou. Pokud ve skupině nalezneme více takových voleb, může to znamenat, že klima ve skupině není ideální (Řezáč, 1998, s. 238-239).

2.3 Sociogramy

Jednoduše řečeno sociogramy nám znázorňují mapy interpersonálních vztahů. Sociogram vzniká zpracováním sociometrické matice, kdy znázorňujeme vazby mezi členy. Existuje několik možností, jak tyto grafy sestavit. Nejznámějšími typy jsou kruhový sociogram, terčový sociogram, hierarchický osobní sociogram. Pokud je ve skupině jedinec, který je něčím odlišný od skupiny, například obdržel nejvíce záporných voleb, či jeho společenské chování se vymyká normálu, je možné sestavit individuální sociogram (Chráska, 2007, s. 213).

Mezi členy skupiny se může objevit celkem devět možností, jak zaznačit vztah mezi nimi. Jsou to vzájemná lhostejnost, sympatie a lhostejnost, lhostejnost a sympatie, vzájemná sympatie, antipatie a lhostejnost, lhostejnost a antipatie, vzájemná antipatie, sympatie a antipatie, a poslední je antipatie a sympatie. Pro sociogramy jsou důležité prvky, jakými budeme výsledky zaznamenávat. Plná čára znázorňuje pozitivní výběr, čárková čára naopak záporný výběr a vzájemný výběr zakreslíme obousměrnou šipkou (Chráska, 2007, s. 213).

Sociogramy nám ukazují pouze současné a přibližné vztahy ve skupině. Rozlišujeme řadu těchto grafických znázornění (Řezáč, 1998, s. 237).

Zvláštním druhem sociogramu je topologický záznam. Tento sociogram využijeme, pokud nás zajímá prostorové rozmístění aktérů, například školní třída (Novotná, 2010, s. 97).

2.3.1 Kruhový sociogram

Tento druh sociogramu řadíme mezi elementární. Jeho grafické znázornění je jednoduché. Po obvodu kružnice, zaznačíme pomocí kroužků jednotlivé členy skupiny. Poté mezi nimi vyznačíme vazby, které byly zjištěny v sociometrickém testu. V tomto sociogramu můžeme mít zobrazeny jak kladné, tak i negativní volby (Chráska, 2007, s. 213).

2.3.2 Terčový sociogram

Tento sociogram je vždy složen z několika kružnic. Počet těchto kružnic je závislý na největším počtu obdržených voleb. K tomuto počtu vždy připočteme +1. Tzn. největší počet obdržených voleb bude šest, kružnic poté bude sedm. Na největší kružnici jsou vyznačeni ti, kteří nezískali žádnou volbu. Naopak na kružnici nejmenší jsou ti, kteří voleb

získali nejvíce. Uvádí se, že ten, který je nejvíce ve středu má největší potencionální autoritu ve skupině (Chráska, 2007, s. 215-216).

Terčový sociogram je výhodný v tom, že ihned vidíme jakou roli ve skupině jedinec má (Řezáč, 1998, s. 238).

2.3.3 Hierarchický osový sociogram

Základem tohoto sociogramu jsou dvě osy. Vodorovná slouží k zaznačení členů dané skupiny, na svislou osu zadáme počet obdržených voleb. Členy bychom měly vyznačovat tak, aby se nám, co nejméně volby křížily a sociogram byl přehledný (Chráska, 2007, s. 215).

2.3.4 Individuální sociogram

Tento druh sociogramu se od ostatních liší tím, že se nezabývá celou skupinou, ale pouze jedincem z této skupiny, jeho volbami a volbami ostatních členů, které jsou určeny tomuto jedinci. Individuální sociogram volíme tehdy, pokud se jedinec ve skupině odlišuje. Například obdržel nejvíce záporných/ kladných voleb (Chráska, 2007, s. 214).

Podobným sociogramem je tzv. strukturální. Jak už název napovídá, jedná se o znázornění vzniklých skupinek- struktur skupiny. Zpravidla se znázorňuje mezi vzájemně se volícími členy (Chráska, 2007, s. 214).

2.3.5 Dvojrozměrný neboli kovariační sociogram

Tento sociogram se využívá, pokud ve skupině zjišťuje dvě problematiky, které na sobě nejsou nějak závislé, například oblíbenost a moc. Abychom správně sestrojili tento sociogram, budeme potřebovat dvě sociometrické matice, které budou pro obě hlediska. Poté spočítáme obdržené volby a sestavíme pořadí členů. Toto pořadí budeme graficky znázorňovat do čtvercové sítě. Pokud máme 20 členů ve skupině, čtverec bude rozdělen na 20 dílů. Jedinec je vždy přehledně zakreslen v poli, kde zjistíme jak na tom je z pohledu oblíbenosti i moci, jelikož obě tyto hlediska jsou znázorněny na stranách čtverce (Chráska, 2007, s. 216-217).

2.4 Sociometrické indexy

Sociometrická matice nám poslouží také při výpočtu sociometrických indexů. Tyto indexy lze rozdělit na individuální sociometrické indexy, které se zabývají jedincem ve skupině, dále máme sociometrické indexy skupinové, které zkoumají celou skupinu a poslední skupina indexů je ta, která popisuje, jaké jsou podskupiny skupiny (Chráška, 2007, s. 217).

V těchto indexech nalezneme tyto zkratky.

- N= počet členů
- v= vzájemný výběr
- p= pozitivní výběr
- n= negativní výběry
- I= izolovaný jedinec (Řezáč, 1998, s. 239).

Mezi nejznámější sociometrické indexy řadíme pozitivní/ negativní sociometrický status, výsledný status. U těchto indexů zkoumáme status jedince, který je dán obdrženími volbami. Další indexy se snaží popsat celou skupinu. Jsou to například index pozitivní/ negativní skupinové expanzity, index skupinové koheze, tento index se zabývá vzájemnými volbami, index skupinové koherence, což je o provázanosti členů. Pomocí indexů můžeme zkoumat také skupinovou integraci, neboli to, jak jsou jedinci zapojeni v malé sociální skupině. Existuje také index, který se zabývá socioprefereční izolací, a popisuje jedince, kteří se ve skupině nezapojují (Chráška, 2007, s. 218-220).

Individuální sociometrické indexy se zaznačí do tzv. individuálních sociometrických karet. Ty obsahují i údaje jako pohlaví, věk a další informace o aktérovi. Indexy jsou vysvětlovány pomocí sociometrických zjištění. Rozlišujeme popularitu, kde mapujeme, který jedinec je oblíbený/ neoblíbený. Percepce označuje přehled ve vlastní pozici. Struktura, která je sice sociometrická, ale je velice podobná komunikační struktuře. Dělivost označuje rozpad skupiny na části (Novotná, 2010, s. 97).

3 SOCIÁLNÍ SKUPINY

Lidé se řadí do sociálních skupin odjakživa. V posledních letech respektive od 80. let minulého století se od dělení na skupiny upouští, či toto členění zcela vymizelo. Důvodem je snižující se důležitost sociálních skupin. Pokud srovnáme skupiny, které byly dříve s dnešní dobou, tak zjistíme, že vlastnosti těchto skupin jsou odlišné. Dříve se skupina vyznačovala pevným, stabilním a velice málo proměnlivým složením. Dnešní doba je nestálá, a s tím jsou spojeny i mezilidské vztahy, které jsou nestálé a krátkodobé (Petrušek, 2009).

Petrušek dále vysvětluje, že dnes spíše žijeme v sociálních sítích. Existují dvě možnosti, jak sociální síť pochopit. Tradiční sociální síť je spojena s vědou o člověku. Druhý pohled je soudobý, což se týká informačních technologií, které často nahrazují mluvu člověka z očí do očí, ale také emoce. Lidé se už tak často nescházejí, protože všechno mají přímo pod nosem prostřednictvím televize, či počítače (Petrušek, 2009, s. 90).

I v dějinách sociologie, nalezneme pojem sociální sítě. Sociální síť nám na první místo dává jedince, který se nemusí na nic ohlížet a nikomu se podřizovat. Aby síť byla úspěšná, neměl by se jedinec vázat na malé sociální skupiny typu rodina (Keller, 2004, s. 429).

Jedinec k životu potřebuje mezilidské vztahy. Tyto vztahy by měly v člověku něco zanechat. Může to být špatný/ dobrý pocit z člověka, důvěra, ochota člověka apod. Je důležité, aby se jedinci vzájemně ovlivňovali, neboli existovala mezi nimi interakce (Slaměník, 2011, s. 99).

3.1 Pojem sociální skupina

Sociální skupina je seskupení lidí, kteří se vyznačují společnými znaky. Ve skupině jsou vytvořeny formální a neformální vztahy. Formální vztahy jsou úředně dány. Například učitel X žák. Opakem jsou neformální vztahy. Tyto vztahy jsou samovolné. Lidí mají společné cíle, vzájemně spolu komunikují a znají se (Chráška, 2007, s. 208).

Sociální skupiny jsou součástí dvou věd, a to sociální psychologie a sociologie. Chování jednoho člena ovlivňuje další členy. Skupina má stejné názory, myšlenky, normy. Sociální skupiny mohou být propojeny a vznikají poté tzv. organizace (Nakonečný, 1995, s. 55).

Sociální psychologie je „*analýza těch zákonitostí lidského chování a činností, které jsou podmíněny zařazením lidí do reálných společenských skupin.*“ (Křivohlavý, 1988, s. 9)

Na rozdíl od společnosti je sociální skupina složena pouze z živých bytostí. Lidé v sociální skupině se vyznačují vzájemnými emocemi, komunikací či vzájemným působením (Novotná, 2010, s. 7).

Skupina je složena ze dvou či více lidí, kteří jsou spojeni různými typy vztahů. V každém takovém seskupení je typické sociálně psychologické klima. Skupina klade důraz také na to, jak se jedinec identifikuje se skupinou. Může to být pozitivně a to v podobě chvály, obdivu, či negativně, což se projevuje výsměchem, ironií a poté může být jedinec vyloučen ze skupiny (Kohoutek, 1998, s. 41-53).

Charakter skupiny a její fungování ovlivňuje složení skupiny. Záleží na počtu členů a na vlastnostech, které členové mají. Skupina, která vznikne, by měla mít pevnou stavbu. Problém v sociální skupině může být například ten, že člověk pracuje ve skupině méně, než když je sám. Další negativní vliv, který skupina má je tzv. deindividualizace, což je ztráta vlastního já. Názor může být další věcí, která ve skupině může vyvolat problém. Jelikož každý může mít názor jiný (Výrost, 1997, s. 365-381).

S pojmem sociální skupina souvisí i skupinová identita, což může pro některé jedince znamenat únik z osobní krize. „*Lepší být skupinovým někým než životním nikým*“.(Urban, 2008, s. 145)

Skupinová identita může mít několik variant. Jedinec se zcela se skupinou ztotožnil. Mízí „já“ a je pouze „my“. Skupinová identita je jednou z více identit. Jedinec skupinovou identitu předstírá. Poslední možností je, že se jedinec neidentifikuje se skupinou (Novotná, 2010, s. 31).

Řezáč (1998) shrnul pojem sociální skupina do osmi bodů. Mezi nejdůležitější patří, že sociální život člověka je tvořen právě v sociálních skupinách. Ve skupině platí slovo „MY“. Vztahy ve skupině probíhají takzvaně „face to face“, neboli interakcí tváří v tvář. Aby sociální skupina fungovala, musí zde fungovat komunikace, interakce a organizace (Řezáč, 1998, s. 191-192).

3.2 Typologie sociálních skupin

Sociální skupiny rozdělujeme na několik typů. Tímto dělením bych chtěla dosáhnout toho, abychom v této kapitole měli objasněné veškeré typy skupin, ve kterých se během života i my můžeme ocitnout.

„Člověk nemůže existovat nebo něčím se stát, aniž by měl k někomu nějaký vztah. Od samého počátku, jak rosteme, stále více pociťujeme potřebu a význam spřízněnosti.“

(Leo Buscaglia)

3.2.1 Malé a velké sociální skupiny

Člověk je celý život členem malé sociální skupiny. Patří sem rodina, žáci ve třídě, kolegové v zaměstnání, parta dětí apod. Psychologickým rysem malé skupiny je vědomí „my“. My spolužáci, my taneční kroužek, my kolegové (Nakonečný, 1995). Je velice složité určit, jaký počet definuje velkou či malou skupinu. Dolní hranice malé sociální skupiny je triáda a dyáda. Kdy triáda znamená, že z dvou jedinců se nestane sociální skupina. Dyáda definuje vztah mezi jedincem a skupinou. V sociologii se malá sociální skupina skládá z 3-19 členů, velká sociální skupina 20-39 členů. Ve velké sociální skupině nastává problém v interakci mezi členy. Mezi některými členy k ní vůbec nedochází a členové se tak moc neznají, jako členové v malé sociální skupině (Novotná, 2009, s. 67-69).

Urban (2008) uvádí ve své knize, že malá sociální skupina je do třiceti členů, a tito členové mají společné záliby, cíle a normy. Kdežto velká sociální skupina, která má více než třicet členů, nepotřebuje k tomu, aby fungovala vzájemné vztahy, lidí se nemusí znát. Malá sociální skupina je nejstarší historický útvar (Urban, 2008, s. 145-146).

Skupiny se sudým počtem členů pracují méně, než s lichým počtem. Důvodem je rozpad na páry v sudých skupinách (Kohoutek, 1998, s. 48).

3.2.2 Spontánní a záměrné skupiny

Členství ve spontánní skupině si člověk nevybírá. Je to lidská vlastnost, kdy člověk má potřebu být členem skupiny.

Záměrná sociální skupina je uměle vytvořena. Jejím základním principem je pomoc ostatním a jejich problémům. Může se jednat o zdravotní či socializační problémy. Lidé tuto skupinu navštěvují úmyslně a v umělém prostředí (Novotná, 2009, s. 63-64).

3.2.3 Primární a sekundární skupiny

Primární skupina je pro nás vlastně tou nejdůležitější, jelikož nás přivádí do společenského života. Učí nás postojům, vlastním názorům, morálnímu chování a vytvoření hodnot. Ostatní skupiny jsou pro nás sekundární. Toto rozdělení je individuální, jelikož pro každého z nás se toto rozlišení může lišit. Primární skupina má tři podmínky, které jsou stěžejní pro identifikaci a musí platit všechny tři. Jsou to socializace, habitus, což je souhrn vlastností, které jsou pro nás návykem, a poslední je skupinová kontrola (Novotná, 2010, s. 69-70).

Charles Horton Cooley zavedl pojem primární skupina na začátku 20. století. Ch. H. Cooley definovat primární skupinu pěti znaky. Vzájemná působnost členů, diskretnost, malá sociální skupina, která je trvalá, a jsme členem bez účelu. Mezi primární skupinu považoval rodinu a vrstevníky (Petrušek, 2009, s. 92).

3.2.4 Trvalé a situační skupiny

Trvalá skupina je označení pro dlouhodobou skupinu, například rodinu. Je to jednotka, která je stálá v čase. Situační skupina je taková, která začíná a končí nějakou situací, která může trvat jakkoli dlouho (Novotná, 2009, s. 64).

Kohoutek (1998) uvádí, že podle délky trvání rozlišujeme několik typů skupin. Stálá skupina je taková, která je pro nás daná po celý život, jako příklad můžeme uvést rasu. Dále dlouhodobé X krátkodobé skupiny, jako příklad dlouhodobé skupiny uvedeme profesi, krátkodobá skupina je omezena časem, tudíž to může být skupina, která je omezena věkem. Poslední skupinou je tzv. ad hoc, která vzniká k tomu, aby skupina naplnila krátkodobý cíl (Kohoutek, 1998, s. 47-48).

3.2.5 Dobrovolné a povinné skupiny

Členem skupiny se člověk může stát zcela svou vlastní vůlí. Například pokud chci zpívat, stanu se členem pěveckého sboru. Opakem je povinné členství. Například si nemůžu vybrat, jakou třídu ve škole budu navštěvovat (Novotná, 2009, s. 65).

3.2.6 Otevřené a uzavřené skupiny

Úplně otevřená nebo uzavřená skupina neexistuje. Toto dělení nám určuje přístupnost dané skupiny. Člen otevřené skupiny má možnost odejít, nový člen bez problémů přijít do skupiny. Uzavřené skupiny mají pevné meze (Novotná, 2009, s. 66-67).

3.2.7 Členské a referenční skupiny

Důležitým znakem tohoto rozlišení je to, jak člověk na skupinu nahlíží. Zda je členem, či členem chce být. Pokud ve skupině jsme opravdu přítomni a jsme její součástí, tak se bavíme o členství. Příkladem může být například fotbalový tým. Opakem je skupina referenční, což znamená, že chceme být součástí jiného fotbalového týmu- je to náš sen. Lidé často nevidí hranice těchto skupin. Na jedince působí referenční skupina velice silně, tak jako členská (Řezáč, 2008, s. 187-188).

Pokud se jedinec se svou skupinou ztotožní, nazýváme toto spojení in- group skupina. Opakem je out-group skupina, kdy jedinec se ve skupině necítí dobře (Novotná, 2009, s. 70).

Nejideálnějším stavem je, když členská skupina je stejná jako referenční skupina. Což znamená, že jedinec je členem skupiny, ve které se cítí dobře, a nechce být členem skupiny jiné (Kohoutek, 1998, s. 45).

3.3 Skupinová struktura

Skupinovou strukturou rozumíme postavení jedinců ve skupině. Myslíme tím, jakou jedinec má roli. Nejedná se však o role jako je syn, bratr, kamarád. Možnosti jak tyto role rozlišit je několik variant. Záleží na sympatiích a antipatiích, které mezi jedinci existují. Podle Nakonečného se tyto role dělí na následující typy. „Hvězda“, což je jedinec, který obdržel nejvíce voleb, ať už kladných či záporných. „Outsider“ odevzdává dost voleb, ale sám není moc volen ostatními členy. „Izolát“ neodevzdává volby, ale není ani volen. „Šedá eminence“ je jedinec, který není výrazný, ale pomocí „hvězdy“ má na skupinu vliv. „Antihvězda“ je člen skupiny, který je neoblíbený a obdržel nejvíce záporných voleb (Nakonečný, 1995).

V pracovních skupinách najdeme role jako formálního vedoucího, neformálního vedoucího, konformisty, což jsou jedinci, kteří uznávají formálního vedoucího a kritiky, kteří

jsou mírně izolovaní. Pokud se budeme zabývat osobními rysy, respektive mocí rozlišujeme vůdce, pomocníka, což je ten, co vše obstará, dále souputníka, který je závislým jedincem, pasivní jedince a také ty, kteří jsou na okraji skupiny (Kohoutek, 1998, s. 43).

Jiné dělení mluví o rolích, které jsou pojmenovány písmeny řecké abecedy. „Alfa“ jedinec je víceméně vůdce skupiny. Je oblíbený, činný a ostatní ho mají rádi. „Beta“ znázorňuje tvořivou osobu skupiny. „Gama“ jedinci jsou ti, kteří se podřídí, nejsou aktivní a vyhledávají vůdce. „Omega“ role vysvětluje, když je jedinec neoblíbený a stojí v pozadí. Poslední rolí, které toto členění vysvětluje je „P“. Tento člověk stojí v čele soutěžní skupiny (Řezáč, 1998).

Skupina by měla obsahovat osm rolí. Vůdcovství se dělí na dva typy. „Úkolový vůdce“ uspokojuje potřeby skupiny, druhým typem je „socioemoční vůdce“, který má na starost dobré mezilidské vztahy. „Myslitel“ je nejdůležitějším členem ve skupině, jelikož vytváří cíle skupiny a snaží se je naplnit. Další rolí je „kritik“, který zabraňuje kritice, která by mohla přijít zvenčí. Pravomoc k uspořádání činností jednotlivých členů má „organizátor“. Závěrečnou roli má „dokončovatel“. Činnosti, které vykonává, se dějí mimo skupinu. Každá sociální skupina má i svého „šáška“, jeho úkol je jasný, rozveselit skupinu. Poslední osmou rolí je „extrovert“, ten má na starosti propojení skupiny a okolního světa (Novotná, 2009).

Podle Urbana (2008) pozice ve skupině rozdělují osoby na populární, oblíbené, trpěné, izolované a odmítané. Ve skupině lze také zjistit, který z jedinců je tzv. lídr skupiny, který se vyznačuje autokratickým, liberálním či demokratickým stylem chování (Urban, 2008, s. 149).

Další variantu jak tyto role rozlišit najdeme v knize R. Kohoutka (1998), kde podle sociometrických testů lze rozlišit star- hvězdu, což je jedinec, který získal nejvíce kladných voleb. Outsider- izolovaný je na okraji skupiny, jelikož nezískal žádnou volbu. Marginální jedinec, je ten který sice také stojí na okraji, ale skupina ho přijímá. Odmítaná osoba od skupiny dostává pouze záporné volby. Je to černá ovce skupiny. Rovnocenná osoba, je optimální role ve skupině, je to průměr. Existují i jiné role, které nejsou často uváděny, jako fackovací panák, klaun, svůdce, strážce demokracie apod (Kohoutek, 1998, s. 51).

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4 METODOLOGIE VÝZKUMU

Praktická část mé bakalářské práce, byla zaměřena na mapování vztahů mezi dětmi v mateřské škole za pomoci sociometrie. Podle mého názoru je sociometrie vhodnou výzkumnou metodou do mateřské školy, i když výsledky mohou být ovlivněny aktuálním děním mezi dětmi, tudíž jejich náladou a chováním. I přesto se pomocí sociometrie dají získat důležité informace o vztazích, které nám mohou posloužit k zefektivnění práce s dětmi. Sociometrii můžeme použít i jako diagnostický prostředek, a pomoci tak dítěti, které je ve třídě neoblíbené.

Doufám, že se mi podařilo proniknout do struktury třídy, a odhalit tak neformální vztahy, které se ve třídě objevují. Výsledky také mohou posloužit paní učitelce z dané mateřské školy, aby si potvrdila či vyvrátila vlastní názor na tuto skupinu dětí, či našla nějaké řešení, které by skupinu stmelilo.

Rozhodla jsem se pro kvantitativně orientovaný výzkum.

Hlavním cílem výzkumné části je odhalit neformální mezilidské vztahy v mateřské škole pomocí sociometrie, vzájemné sympatie, antipatie a role dětí. Mezi dílčí cíle patří zjistit, které z dětí patří mezi oblíbené, a které z dětí patří mezi nepopulární jedince. Posledním dílčím cílem je odhalení sociopreferečním vztahů ve třídě mateřské školy.

K dosáhnutí cílů jsem si jako výzkumnou metodu, vybrala sociometrický test.

4.1 Výzkumný vzorek

Výzkumné šetření jsem prováděla v mateřské škole ve Zlínském kraji. Ve které jsem vykonávala souvislou praxi ve 3. ročníku svého studia, která trvala čtyři týdny. Jelikož mne děti znaly, tak byly více otevřené a výzkumné šetření s nimi probíhalo bez problémů.

4.2 Metody sběru a analýzy dat

Jako metodu sběru dat jsem využila sociometrický test. Následně jsem odpovědi z tohoto testu zařadila do sociometrické matice, která mi pomohla k přehlednému seřazení voleb, jelikož jsem si ujasnila, kolik má každé dítě kladných a záporných voleb, kolik jich odevdalo a obdrželo. Poté jsem tvořila různé druhy sociogramů, ve kterých jsem tyto volby

graficky znázorňovala. Ke každému sociogramu jsem také zapsala interpretaci, abychom věděli, co v daném sociogramu znázorňují.

4.3 Realizace výzkumu

Třída „Koťátek“ byla smíšená a byly zde děti ve věku od 2,5 do 6 let. Sociometrickým šetřením v této třídě jsem se zabývala asi týden, jelikož bylo zrovna období chřipkové epidemie. Protože jsem si vybrala kvantitativně orientovaný výzkum, potřebovala jsem větší výzkumný vzorek. Konečným číslem je 19 dětí heterogenního složení, z hlediska pohlaví i věku. Výzkum jsem chtěla, co nejvíce dětem ulehčit, tudíž jsem poprosila paní učitelku, zda nemá fotografie dětí, abych je mohla předložit při sociometrickém šetření. Některé děti tuto variantu využily, ale z větší části, děti se mnou komunikovaly bez problémů.

S výzkumem jsem většinou začínala ihned po příchodu do mateřské školy, tudíž v dobu, kdy si děti spontánně hrají a nemají řízenou činnost. Děti jsem motivovala tím, že jsem jim řekla, že abych mohla být takovou paní učitelkou, jakou je ta jejich, musím ve škole dokončit jeden velký úkol, a chtěla bych je poprosit o to, aby mi s tím pomohly, jelikož bez jejich pomoci, tento úkol nezvládnou. Odpovědi dětí jsem si zapisovala do poznámkového bloku. Každého dítěte jsem se zeptala na dvě otázky. První otázka je položena tak, aby dítě řeklo pozitivní volbu, druhá otázka je opakem první a vyjdou nám z ní záporné volby. Děti nemají omezený počet výběrů.

Které z dětí by, jsi pozval/a na své narozeniny? Vedle kterého dítěte by, jsi nechtěl/ a skříňku v mateřské škole?

Poté, co jsem děti zmotivovala, tak jsem se snažila, aby děti měly na odpověď soukromí. Tudíž jsem neměla předem stanovený rozpis toho, jak děti budu oslovovat. Většinou jsem sociometrický test realizovala v separované místnosti třídy, což byla herna. Ke každé odpovědi od dětí jsem se zeptala také na otázku, proč. Jelikož mne zajímalo, co děti vede k těmto výběrům. Ve většině případů mne výběry dětí nepřekvapily, jelikož za souvislou praxi jsem tyto vztahy měla odpozorované, ale objevily se i takové vztahy, které

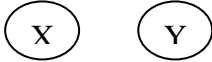
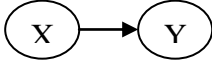
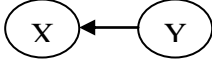
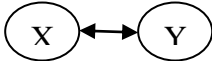
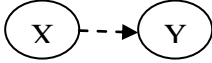
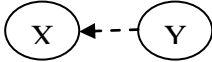
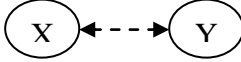
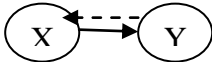
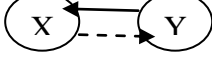

mne překvapily a byly určeny aktuálním děním ve třídě. Problém s odpovědí nastal až ve chvíli, kdy na řadu přišel nejmladší chlapeček ze třídy, který ještě nemá ani tři roky. Tento chlapeček komunikuje pouze v nezbytných případech, jako je hygiena a stravování. Tudíž jsem se od něj nedozvěděla žádné volby.

Po první fázi výzkumu, což byla práce v terénu, následovaly další kroky, kterými jsem se postupně dostávala k plnohodnotným výsledkům. Z výsledků sociometrického testu jsem vytvořila sociometrickou matici, a vypsala kladné a záporné volby a udělala jsem přehled obdržných a odevzdaných voleb. Z této matice jsem ještě udělala kategorie, abychom měli přehled, jaké důvody ovlivňovaly děti nejvíce. Následně jsem tvořila sociogramy. Tudíž jsem graficky znázorňovala kladné i záporné volby.

5 VÝSLEDKY VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ

V této kapitole se Vám pokusím objasnit, jaké jsou neformální mezilidské vztahy mezi dětmi ve třídě „Kotátek“. Které z dětí je nejméně oblíbené, a které se naopak stalo nejvíce populární ve třídě. Výsledky, které jsem graficky znázornila do sociogramů, vyplývají ze sociometrické matice, která je výsledkem sociometrického testu.

Značky objevující se v následujícím textu:

- Vzájemná lhostejnost
- Sympatie+ lhostejnost
- Lhostejnost+ sympatie
- Vzájemná sympatie
- Antipatie+ lhostejnost
- Lhostejnost+ antipatie
- Vzájemná antipatie
- Sympatie+ antipatie
- Antipatie+ sympatie
- Kladná volba
- Záporná volba

5.1 Výsledky získané při šetření

Sociometrický test jsem graficky zaznamenala do tabulky. V záhlaví jsem zapsala jméno dítěte a věk, v další kolonce odpověď na první otázku a její zdůvodnění a stejný postup u druhé otázky. V řádcích tabulky jsou zaznamenány odpovědi dětí. Z položených otázek mi vyšla struktura třídy „Košátek“. Jelikož děti měly neomezený výběr voleb, některé děti volily i více dětí. Tento test mi posloužil k tomu, abych zjistila, které z dětí získalo nejvíce voleb nebo naopak, dále které děti se volily navzájem, a celkově, jaké vztahy ve třídě jsou.

Děti zdůvodňovaly i proč, kterého kamaráda vybraly, ať na pozitivní či negativní výběr. Nejčastější důvody jsem zaznamenala do přehledných kategorií.¹ První řádek je sestaven z důvodů pozitivní volby, druhý zase naopak z negativní

PŘÁTELSTVÍ

Četnost: 11x

CHOVÁNÍ

Četnost: 5x

VZHLED OBLEČENÍ:

Četnost: 4x

KOMUNIKACE

Četnost: 4x

CHOVÁNÍ

Četnost: 13x

VZHLED OBLEČENÍ

Četnost: 4x

NEPŘÁTELSTVÍ

Četnost: 2x

KOMUNIKACE

Četnost: 1x

¹Viz obrázek 1- kategorie důvodů volby

Interpretace:

Zajímavé jsou i důvody voleb, které vidíte na obrázku. Nejčastějším důvodem pozitivní volby bylo přátelství mezi dětmi. Výroky dětí byly například „ *je to můj nejlepší kamarád a půjdeme spolu do školy*“, „ *mám ji ráda, je to kamarádka*“ apod. Chování se umístilo na druhém místě, kdy děti hodnotily, že je k nim někdo hodný, že jim půjčuje hračky, že je chrání apod. Vzhled a oblečení hráli důležitou roli ve čtyřech tvrzeních. Nejméně pak děti řešily komunikaci.

U záporných voleb hrálo nejdůležitější roli chování. Děti poukazovaly na to, zda někdo zlobí ať už paní učitelku či děti, mezi důvody se objevilo i pomlouvání. Některé děti volily na základě oblečení, kdy se jim nelíbilo, jak některé děti vypadají, jak jsou oblečení a důvod byl i „ *je divná*“. Nejméně děti hodnotily komunikaci a nepřátelství.

Některé důvody mne překvapily, jiné zase zarazily. Nenapadlo by mne, že u tak malých dětí bude až tak důležitou roli hrát například oblečení. Sama jsem se setkala s tím, že holčička nechtěla jít s druhou za ruku, jelikož její rifle nebyly moderní. Otázka může znít, kam až to může pokračovat?

5.1.1 Sociometrický test

Jméno Věk		Odpověď na otázku 1	Důvod volby	Odpověď na otázku 2	Důvod volby
A	Klára 4 roky	Pavčina, Vanesa	Protože jsou to kamarádky.	Tomáš	Protože ho nemám ráda, není s ním legrace.
B	Eliška 4 roky	Vanesa	Protože ji mám ráda, ale do mateřské školy chodí málo.	Dominik	Protože zlobí a neposlouchá paní učitelku.
C	Veronika 5 let	Pavčina	Protože je to dobrá kamarádka a je ukecaná.	Nikola	Protože zlobí a pomlouvá.
D	Kateřina 5 let	Ondřej Č.	Protože je hodný.	Vojta, Eva	Vojta neposlouchá a s Dominikem zlobí. Eva není hezká.
E	Dominik 6 let	Vojta, Vilém	Protože je to nejlepší kamarád a půjdeme spolu i do školy. Vilém má stejné záliby.	Nikola, Eva	Protože mě pořád žduchá. Eva nemá hezké oblečení a pořád brečí.
F	Natálie 6 let	Nikola, Amálie, Vojta	S Nikou se teď nejvíc bavím. Amálie je hezká. Vojta je legrační.	Martin	Protože tahal Elišku za vlasy, a nedělá to, co má.
G	Nikola 5 let	Natálie	Je to kamarádka a hezky se obléká.	Klára, Eva	Nejsme kamarádky.
H	Vojta 6 let	Dominik, Vilém	Dominik je kamarád i mimo školku. Vilém se ničeho nebojí.	Amálie	Protože ji nesnáším. Je rozmazlená.
I	Pavčina 4 roky	Ondřej Č.	Protože je to nejlepší kamarád.	Martin	Protože zlobí na procházkách.
J	Ondřej Č. 3 roky	Pavčina, Kateřina	Pavčina je nejlepší kamarádka a mám ji rád.	Nikdo mi nevdá.	

			Kačka je ukecaná.		
K ²	Ondřej L. 4 roky	Martin	Protože vedle něj skříňku mám a nevadí mi to	Tomáš, Klára	Protože je pomalý a moc nemluví. A Klárka zase moc křičí.
L	Martin 3 roky	Ondřej Č.	Protože si s ním rád hraju.	Klára	Protože strašně křičí.
M	Vanesa 4 roky	Eliška	Protože je to kamarádka a půjčuje mi hračky.	Vojta a Kateřina	Protože jsou zlobiví a na procházkách schválně dělají mezery.
N	Amálie 3 roky	Matyáš	Protože je to můj bratranec a je hodný.	Nikola, Eva	Nikola se semnou už nebaví. Eva je divná.
O	Matyáš 3 roky	Amálka	Protože je to sestřenice, a je hezká a má hezké věci.	Nikola	Je zlobivá a sprostá.
P	Nela 3 roky	Amálie, Vojta	Amálie protože je srandovní a hezky zpívá, Vojta protože mě ochraňuje.	Martin	Protože mě neposlouchá.
Q	Tomáš 2,5 roky		Nejmladší dítě z mateřské školy, nekomunikuje s okolím.		
R	Vilém 4 roky	Vojta, Dominik	Jsou srandovní a baví nás stejné věci.	Tomáš, Eva	Tomáš je ještě malý. Eva moc nechodí do MŠ a je divná.
S	Eva 4 roky	Amálie, Nela, Natálie	Mají hezké oblečení a jsou milé.	Dominik, Vojta	Nemají mě rádi, smějí se mi a nechtějí si semnou hrát.

²Viz příloha 1- Sociometrický test

5.1.2 Sociometrická matice

Po sestavení sociometrické matice mi vzniklo celkem 106 voleb.³ Obdržených voleb bylo 53, stejně jako odevzdaných voleb. Z toho bylo 9 vzájemných voleb. Vzájemné volby nastaly mezi MB, HR, RE, HE,FG,DJ, JI, NO. Některé volby jsem očekávala, jiné mne docela překvapily. Většina těchto vztahů vznikla mezi dětmi stejného věku. Jedna vzájemná volba byla i negativní a to mezi dětmi S a E.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	<i>Odevzdané volby</i>			
																					+	-	Σ
A	x								+				+					-			2	1	3
B		X			-								+								1	1	2
C			X				-		+												1	1	2
D				X				-		+									-		1	2	3
E					X		-	+										+	-		2	2	4
F						X	+	+				-		+							3	1	4
G	-					+	X												-		1	2	3
H					+			X							-			+			2	1	3
I									X	+		-									1	1	2
J				+					+	X											2	0	2
K	-										X	+							-		1	2	3
L	-									+		X									1	1	2
M		+		-				-					X								1	2	3

³ Viz příloha 2- sociometrická matice

N							-							X	+				-	1	2	3	
O							-							+	X						1	1	2
P														+		X					2	1	3
Q																	X				0	0	0
R					+			+										-	X	-	2	2	4
S					-	+			-					+		+				X	3	2	5
<i>Obdržené volby</i> +	0	1	0	1	2	2	1	4	3	3	0	1	2	4	1	1	0	2	0	28			
-	3	0	0	1	2	0	4	3	0	0	0	3	0	1	0	0	3	0	5		25		
Σ	3	1	0	2	4	2	5	7	3	3	0	4	2	5	1	1	3	2	5			53	

Interpretace:

Podle počtu obdržených voleb můžeme u této třídy Kořátek rozlišit několik sociálních rolí či pozic.

Dítě pod písmenkem H se stal „hvězdou“ třídy, jelikož obdržel sedm voleb, což je nejvíce z celé skupiny. H patří mezi populární jedince. S tímto výsledkem souhlasím, více se této roli budu věnovat u individuálních sociogramů.

Dítě pod písmenkem R se stal „outsiderem“, jelikož sám dost volil, ale sám moc volen nebyl. I když podle mého názoru tento chlapec zapadal do skupiny bez problému, spojovalo ho přátelství s „hvězdou“ třídy. Podle mého názoru se chlapec nechal mnohokrát dost ovlivnit, jelikož jsem si všimla, že pokud chlapec H nebyl v mateřské škole, chlapec R byl vzorný a poslouchal.

Děti pod písmeny B, O se stali izolovanými jedinci, což znamená, že moc nevolili, ale také moc voleni nebyli. Jedná se o dívku, která je tichá a do mateřské školy nechodí moc často a o chlapce, který si hraje radši sám než s ostatními. Sociometrická matice odhalila pravdivé role jedinců.

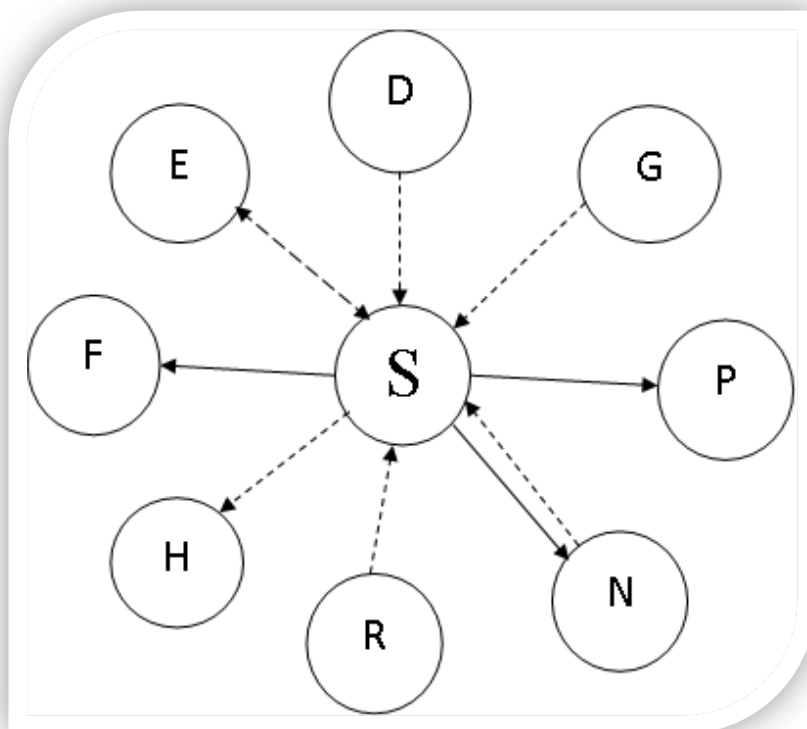
Dítě pod písmenem S se stala „antihvězdou“ třídy. Obdržela nejvíce záporných voleb a stala se tak černou ovčí třídou. Tento výsledek budu ještě více rozebírat u individuálních sociogramů.

Pokud bych měla určit, kterému dítěti patří například role šaška třídy, určitě bych volila chlapce s písmenkem E. Po celou dobu souvislé praxe na mne tak působil. Snažil se třídu bavit, předváděl se, i když občas to přeháněl. Obdržel stejný počet voleb, jaký odevzdal. Je nejlepším přítelem chlapce H, což je hvězda třídy.

Myslím si, že třída „Košátka“ je dobrým kolektivem. Mezilidské vztahy v této třídě jsou spíše dobré. Samozřejmě se také najdou děti, které spolu moc nekomarádí, ale po celou dobu praxe i výzkumného šetření mi nepřišlo, že by děti měly zásadní problém.

5.1.3 Sociogramy

- Individuální sociogramy- nejméně oblíbené dítě⁴

⁴ Viz obrázek 2: individuální sociogram- nejméně oblíbené dítě

Interpretace:

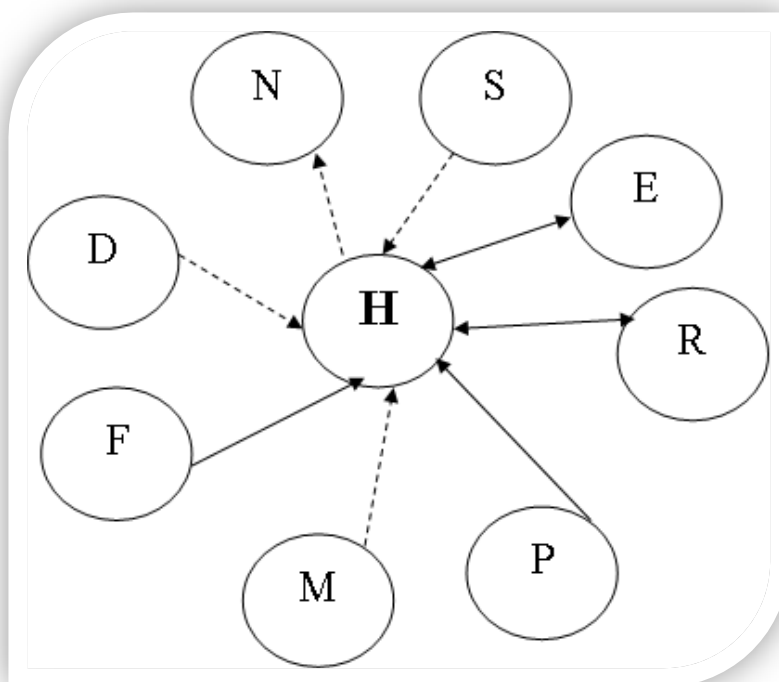
Tento individuální sociogram jsem zvolila u dívky, která obdržela nejvíce záporných voleb. Bylo jich pět. Tyto volby jsou znázorněny čárkovanými šipkami. Neobdržela ani jednu kladnou volbu. Dívka zapadá do role nejméně oblíbeného dítěte třídy. Odevzdala celkem pět voleb, z toho tři byly kladné a dvě záporné. Kladné volby jsou znázorněny plnou čárou.

Důvody k záporné volbě od dětí byly různé. Nejčastěji děti poukazovaly na to, jak dívka vypadá, jak se obléká, že často pláče, ale také to, že do mateřské školy nechodí často.

Z mého pohledu dívka pochází ze sociálně slabší rodiny. Její otec na mne působil velmi autoritativně, což několikrát potvrdil svým až agresivním chováním v mateřské škole. Paní učitelka mi říkala, že jeho chování je nepřiměřené. Zajímavé bylo, že pokud holčičku přivedl do mateřské školy otec, nenastal žádný problém, ale pokud dívka byla dovezena matkou, tak dostala až hysterické záchvaty pláče, nechtěla se matky vůbec pustit.

Dívka se v mateřské škole snaží komunikovat s ostatními dětmi, avšak bez úspěchu, kdy děti ji většinu času od sebe odstrkují.

- Individuální sociogram- nejoblíbenější dítě⁵

Interpretace

Pod pojmem „hvězda“ bývá často označen člen skupiny, který získal nejvíce voleb, ať už kladných či záporných. V tomto případě tuto pozici obsadil chlapec, který obdržel celkem sedm voleb, odevzdal tři volby. Kladně ho hodnotily, jak stejně staré děti, ale i menší a mladší děti. Chlapec je předškolák, a za celou dobu, co jsem měla příležitost tuto třídu pozorovat, s ním nebyl zásadní problém. Chlapec se cítí dobře v kolektivu, vyhledává legraci, nedělá mu problém komunikovat. Děti vyhledávají aktivity s ním a snaží se s ním být „jedna ruka“. Myslím si, že chlapec je zcela připraven na školní docházku, a s adaptací nebude mít zásadní problém.

Kladné volby byly dětmi zdůvodněny kamarádstvím, stejnými zálibami, legrací a od menších dětí ochranitelstvím. Naopak záporné volby pramenily z chování chlapce. Dív-

⁵Viz obrázek 3: individuální sociogram- nejoblíbenější dítě

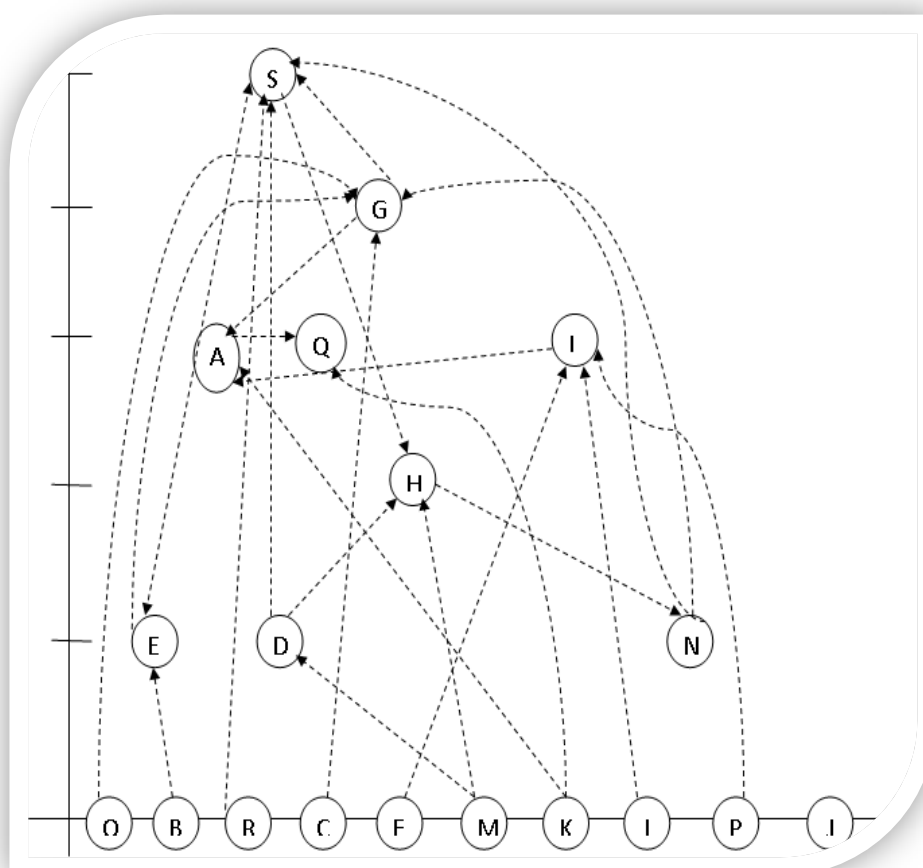
dlouhodobější vztahy. I přesto, ale některé volby byly ovlivněny aktuálním děním ve třídě, jako příklady nám mohou sloužit některé odpovědi dětí.

Například:

- ✓ „*ted' se s ní nebavím*“
- ✓ „*dnes mě žduchl*“
- ✓ „*dnes mě tahal za vlasy*“ apod.

Myslím si, že by bylo určitě zajímavé, zopakovat tento sociometrický dotazník po nějaké době, abychom viděli, které vztahy zůstaly a které se změnily.

- Hierarchický osový sociogram⁷

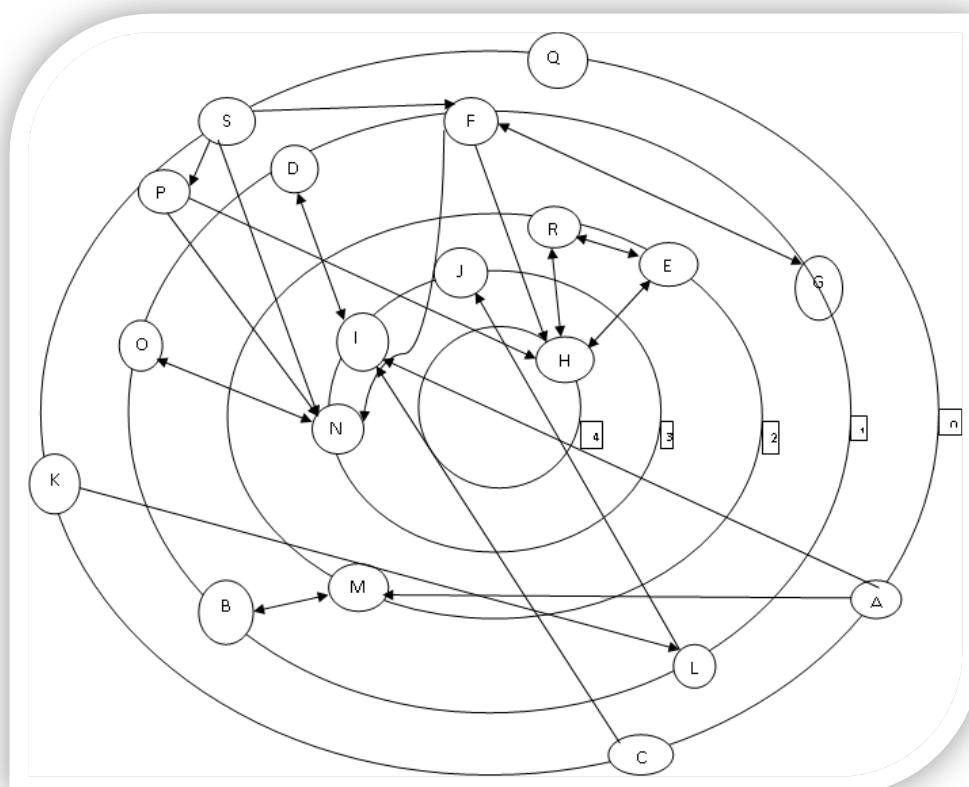
⁷Viz obrázek 5: hierarchický osový sociogram

Interpretace:

Hierarchický osový sociogram nám znázorňuje všechny záporné volby, které se ve třídě „Kotátek“ objevily. Na svislé ose jsou zobrazeny počty záporných voleb 0-5, na vodorovné ose máme jedince ze třídy, kteří neobdrželi žádnou zápornou volbu. Bylo jich celkem 10, což si myslím, že je dobrým výsledkem. I když v konečné fázi bylo stejně kladných a záporných voleb.

Pouze jedna záporná volba byla vzájemná, a to mezi S \leftrightarrow E. Písmenkem S je označená holčička, která se stala nejméně oblíbeným dítětem třídy a E je chlapec, předškolák, který je nejlepším kamarádem chlapce, který podle sociometrického šetření získal roli nejoblíbenějšího dítěte.

- Terčový sociogram⁸

⁸ Viz obrázek 6: Terčový sociogram

Interpretace:

V terčovém sociogramu jsem zobrazila pouze kladné volby. Počet kružnic je závislý na největším počtu kladných voleb. V tomto případě byly čtyři. K tomuto počtu přičteme 1. Na největší kružnici jsou děti, které nedostaly žádnou kladnou volbu, naopak na nejmenší kružnici jsou ty děti, které obdržely nejvíce kladných voleb. Děti, které neobdržely žádnou kladnou volbu, většinou patří k tišším dětem ve třídě, které moc se zbytkem třídy nekomunikují. V tomto kolektivu vyšlo šest takových dětí, což mne docela překvapilo, jelikož jsem po dobu působení v této třídě nepostřehla, že by děti měly mezi sebou nějaké komunikační či jiné bariéry. Obzvláště v jednom případě, jsem čekala jiné výsledky, a to u dívky, která neobdržela žádnou kladnou volbu, jelikož mi připadala, že patří k oblíbenějším jedincům.

ZÁVĚR

Metoda zvaná sociometrie je využívána již dlouhá léta. Byla několikrát obměněna a vznikají nové možnosti, jak tuto metodu využívat. Otázka, nad kterou jsem se musela zamyslet, byla, zda sociometrie je vhodná do mateřské školy. U dětí je totiž problém v tom, že vztahy v tomto období jsou nestálou záležitostí. „Dneska máš ošklivou sukni, a proto nebudeme dnes kamarádky“, je typickým příkladem výroku, který můžeme u dětí slyšet na denním pořádku. Na druhou stranu si myslím, že u dětí předškolního věku, je tato metoda vhodná v tom, že malé děti se nebojí říct svůj názor, nebojí se jmenovat jiné dítě, i v negativní stránce věci a zkrátka jednájí spontánně. Starší děti mohou mít s negativním výběrem problém, jelikož dávají na názor celé skupiny. Podle mého názoru pokud bude sociometrie použita ve správný moment a děti budou motivovány, a popřípadě se tato metoda bude opakovat vícekrát, mohou výsledky sociometrického šetření pomoci při problému v této malé sociální skupině.

Praktická část bakalářské práce se zabývala mezilidskými vztahy mezi dětmi v mateřské škole. K sociometrickému šetření jsem si vybrala třídu mateřské školy ve Zlínském kraji. Tato třída má název „Koťátka“ a je věkově smíšená. Pro můj výzkum jsem měla k dispozici 19 dětí. Cílem bylo zjistit, jaké vztahy se objevují ve třídě, které dítě je neoblíbenější, které naopak popularitu nezískalo a také jaké sociální role zde nalezneme.

Myslím si, že výsledky, které byly zjištěny pomocí sociometrického testu, matice a sociogramů, lze využít pro lepší komunikaci a vylepšení interpersonálních vztahů v této třídě. Nejdůležitějším krokem by mělo být zapojení „antihvězdy“, neboli holčičky, která podle mého názoru, i podle výsledků jde v mateřské škole nelehkou cestou. Dívka by měla být zapojena do kolektivu a mělo by se jí pomoci najít místo ve třídě Koťátek. Pomocí mohou i důvody volby, které mi děti prozradily.

Žádné zásadní problémy v mateřské škole, nebyly v sociometrickém šetření objeveny. Doufám, že budu mít možnost šetření provést znovu, a i kdyby jen pro zajímavost, sledovat vývoj vztahů či jejich změny.

Podle mého názoru, sociometrie má své místo i u dětí předškolního věku, i když data musíme brát více s rezervou. Avšak pokud budeme chtít odhalit nějaký zásadní problém ve skupině, výsledky sociometrického šetření mohou odhalit zajímavá data.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. EVANS, Kathleen Marianne. Sociometry and education. Humanities Press [1962; covered by label: New York, Humanities Press], [n.d.], 1. Sociometry.
2. CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007, 265 s. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-1369-4.
3. JANOUŠEK, Jaromír. *Metody sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, 256 s. Učebnice pro vysoké školy.
4. KOHOUTEK, Rudolf, Irena OCETKOVÁ a Jaroslav ŠTĚPANÍK. *Základy sociální psychologie*. Brno: CERM, 1998, 181 s. ISBN 80-7204-064-2.
5. KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, 529 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-86429-34-2.
6. KRATOCHVÍL, Stanislav. *Základy psychoterapie*. 6., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2012, 403 s. ISBN 978-80-262-0302-5.
7. KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak si navzájem lépe porozumíme: kapitoly z psychologie sociální komunikace*. 1.vyd. Praha: Svoboda, 1988, 235 s. Členská knihnice (Svoboda).
8. MUSIL, Jiří V. *Sociometrie v psychologické kognici: nástroj sociální kompetence učitele*. 1. vyd. Olomouc: Psychologická a výchovná poradna, 2003, 363 s. ISBN 80-238-8935-4.
9. MUSIL, Jiří V a Marcela MUSILOVÁ. *Sociografie - milieusociogram: v sociálně pedagogické a psychologické diagnostice : metodická příručka nejen pro mimoškolní výchovu 3*. 1. vyd. Olomouc: Psychologická a výchovná poradna, 2008, 184 s. ISBN 978-80-903449-5-2.
10. NAKONEČNÝ, Milan. *Lexikon psychologie*. 1. vyd. Praha: Vodnář, 1995, 397 s. ISBN 80-85255-74 -x.
11. NOVOTNÁ, Eliška. *Sociologie sociálních skupin*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2010, 120 s. Sociologie (Grada). ISBN 978-80-247-2957-2.
12. *Pedagogická encyklopedie*. Vyd. 1. Editor Jan Průcha. Praha: Portál, 2009, 935 s. ISBN 978-80-7367-546-2.

13. PETRUSEK, Miloslav. *Dějiny sociologie*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2011, 236 s. Sociologie (Grada). ISBN 978-80-247-3234-3.
14. PETRUSEK, Miloslav. *Sociometrie: teorie, metoda, techniky*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1969, 262 s. Sociologická knihovna.
15. PETRUSEK, Miloslav. *Základy sociologie*. Praha: Akademie veřejné správy, 2009, 189 s. ISBN 9788087207024.
16. ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998, 268 s. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-48-6.
17. SLAMĚNÍK, Ivan. *Emoce a interpersonální vztahy*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2011, 208 s. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3311-1.
18. URBAN, Lukáš. *Sociologie trochu jinak*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2008, 208 s. Sociologie (Grada). ISBN 9788024724935.
19. VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. Vyd. 1. Praha: ISV, 1997, 453 s. Psychologie (ISV). ISBN 80-85866-20-x.

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1: Kategorie z důvodů volby

Obrázek 2: individuální sociogram- antihvězda

Obrázek 3: individuální sociogram- hvězda

Obrázek 4: kruhový sociogram

Obrázek 5: Hierarchický osový sociogram

Obrázek 6: Terčový sociogram

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1: Sociometrický test

Příloha 2: Sociometrická matice